

Prilog razmatranju problema revandikacija prema Italiji u drugom svetskom ratu

SLOBODAN NEŠOVIĆ
Beograd, SFRJ

Istraživanja na ovu temu, u zemlji i inostranstvu, bila su usmerena u tri pravca.

Prvo, trebalo je konkretizovati stav KPJ i narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije prema nacionalnom i socijalnom oslobodenju slovenačkog i hrvatskog življa koji je nepravедnim međunarodnim dogovorima i međudržavnim ugovorima između dva rata potpao pod vlast Italije.

Drugo, nastojati da se osvetli stav vlade Kraljevine Jugoslavije u emigraciji (kao saveznice antifašističke koalicije) prema problemu revandikacija, u prvom redu prema Italiji (kao neprijateljskoj zemlji). Istražiti je li i šta preduzimala da se posle rata uspostavi pravo na samoopredeljenje Slovenaca i Hrvata, koji su od završetka prvoga svetskog rata bili pod vlašću Italije, i pravo na njihovo prisajedinjenje matici zemlji, Jugoslaviji, bez obzira što ta aktivnost, u tadašnjim realnim međunarodnim uslovima i odnosima snaga u zemlji, ne bi imala nikakvog uticaja na rešavanje toga značajnog problema, pogotovo što se vlada Velike Britanije, čije je gostoprimstvo uživala jugoslovenska vlada u emigraciji, oglušivala na svaku takvu inicijativu.

Isto tako, valjalo je razmotriti odnos velikih saveznika iz antifašističke koalicije prema tom teritorijalnom problemu.

I

Poslednje bilo je neobično značajno zbog toga što su vlade SAD i V. Britanije bile i protiv pokretanja i meritornog razmatranja a kamoli ma kakvog rešavanja takvih pitanja bilo gde u svetu pre konferencije mira, tj. pre završetka rata. Vlade u Vašingtonu i Londonu otklanjale su i diskusiju o promeni granica, i neprijateljskih i savezničkih država, koje su počivale na međudržavnim ugovorima i sporazumima. Naprotiv, vlada SSSR u teritorijalnim pitanjima za koja je bila neposredno zainteresovana, kao što je bila njena nova granica prema Zapadu, zauzimala je potpuno suprotan stav. Svoju novu granicu prema Poljskoj

SSSR je zaposeo posle neizazvanog napada Hitlerovog Trećeg Rajha na tu zemlju (1. IX 1939). Tada je zapravo došlo do podele poljske teritorije između Nemačke i Sovjetskog Saveza. Vlada SSSR nastojala je da to važno, ali s međunarodnog aspekta veoma osetljivo pitanje, reši prvim ugovorom o saradnji s Velikom Britanijom još u maju 1942. godine. Međutim, zbog oštrog protivljenja vlada zapadnih sila, osobito predsednika SAD F. D. Ruzvelta (F. D. Roosevelt), to teritorijalno pitanje isključeno je iz sovjetsko-britanskog ugovora od 26. maja 1942. godine. Uvidevši da ne može ostvariti međunarodno priznanje nove granice, Staljin je, čini se, nerado ili vrlo brzo odustao od tog zahteva, ostavljajući ga za »bolja vremena«, koja su, konačno, i došla za SSSR. No to nije naša tema.¹

Prema tome, zapadne sile bile su protivne ma kakvim teritorijalnim promenama, pa su čak bile protiv ostvarivanja prava potlačenih naroda na samoopredeljenje pre završetka rata, ako je to bilo vezano sa izmenama dotadašnjih državnih granica. Takav je, na primer, bio slučaj sa Istrom i Slovenačkim primorjem. Vlada SSSR, a to će reći i Kominternu, nije zastupala to gledište svojih ratnih saveznika. To proizlazi i iz jedne direktive koju je Kominternu, a to znači i Staljin, uputila CK KPJ (22. avgusta 1942) da »KP Slovenije stvori skupine u starom kraju gde žive Slovenci i Hrvati — Istra, Trst i drugde. Razvijanje partizanskog pokreta u tome kraju nije samo pravilno, no i neophodno.«² Ta je direktiva vrlo verovatno došla posle Titovog izveštaja Izvršnom komitetu Kominternu, upućenog u Moskvu na početku juna 1941. posredstvom službenika Poslanstva SSSR u Beogradu,³ koji su tih dana, posle rasprodaje nameštaja Poslanstva, napustili Beograd i preko Sofije otišli u Sovjetski Savez. Doduše, Kominternu tada nije pokretala pitanje a još manje se saglašavala sa eventualnim izmenama nepravednih granica između Italije i Jugoslavije. Za Moskvu je bilo glavno da se i na ovom području razvije što efikasnija oružana borba protiv žive sile Osovine i vrše sabotaze na objektima koji služe za vođenje rata protiv SSSR. Zbog toga se Kominternu nije osvrtila na to što Slovenačko primorje s Trstom i Istra nisu bili u sastavu Jugoslavije. To je, zapravo, značilo da ne treba poštivati granične linije već preći na teritoriju druge, u ovom slučaju neprijateljske države i na njoj politički raditi i oružjem se boriti, jer je to neophodno nužno za smanjenje neprijateljskog pritiska na istočnom frontu. Pri tome nije nezanimljivo reći i to da je Edvard Kardelj upoznao Tita i sa nekim nesporazumima i neslaganjima sa rukovodiocima KP Italije, između ostaloga i o predlogu KPI da se u Slovenačkom primorju i u Trstu, pored organizacija KP Slovenije, osnuju i organizacije KPI. Kardelj je to otklonio tvrdeći »da je takav sistem nemoguć«, jer »na istom terenu ne mogu postojati dve partije«. Dogovoreno je da u Trstu rade organizacije KPI, a na celoj ostaloj teritoriji imale su da deluju organizacije KP Slovenije,⁴ što je i bilo do kraja sprovedeno.

¹ Opš. vidi: *Slobodan Nešović*, *Velika trojica u očima*, Beograd 1978, str. 106–107.

² *Metod Mikuš*, *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*, Beograd 1956, tom I, str. 237.

³ *Josip Broz Tito*, *Sabrana djela*, Beograd 1979, knj. 7, str. 18–25 i 203.

⁴ *Mišo Leković*, *Kardeljeva ratna prepiska s Titom*, *Vojnoistorijski glasnik*, 1/1979, str. 39.

II

Na pitanje — kakvo je bilo stanovište jugoslovenskog političkog rukovodstva o ovom teritorijalnom problemu, odgovor je, čini se, lak. Na Majskom savetovanju KPJ u Zagrebu 1941. godine zauzet je sasvim jasan stav. Tada je zaključeno da CK KP Slovenije okuplja »slovenački narod u svim okupiranim područjima, pa i u onim koji su u prošlom imperijalističkom ratu bili ugrabljeni Sloveniji, u borbi protiv okupatora i okupatorskih zverstava.

Komunisti Slovenije moraju biti ona spona koja će spajati borbu slovenačkog naroda sa borbom svih ostalih naroda za njihovo nacionalno i socijalno oslobođenje.⁵

KP Slovenije je, prema raspoloživim dokumentima, imala neprekidan strateški kurs na borbu za oslobođenje teritorija nastanjenih slovenačkim življem koji se nalazio pod Italijom, a kao prirodnu posledicu takve politike očekivala je i prisajedinjenje tih svojih nacionalnih oblasti matičnoj zemlji. Svakako da je tu borbenu liniju Osvobodilne fronte Slovenije još više zaoštrio ukaz Emanuela III od 3. maja 1941, kojim je deo Slovenije, koji je posle deobe sa Nemačkom pripojen Italiji, pretvoren u posebnu administrativnu jedinicu — Ljubljansku pokrajinu sa italijanskim visokim komesarom na čelu.

Ni rukovodstvo NOP Hrvatske nije priznavalo stvaranje marionetske NDH, smatrajući to najtežim neprijateljskim aktom protiv životnih interesa hrvatskog naroda. Komunisti — po Titovim rečima — nisu priznavali ni okupaciju ni komadanje Jugoslavije, jer to »nije napravljeno po želji naroda, već nasiljem imperijalističkih osvajača.«⁶ Prema tome, NOP Hrvatske i NOP Jugoslavije ignorisali su i drugi tzv. Rimski ugovor od 18. maja 1941, zaključen između Italije i NDH, kao što nisu priznavali ni prvi Rimski ugovor iz 1914. godine. Ante Pavelić, poglavnik NDH, priznao je svom zaštitniku Musoliniju pravo da Italija anektira, pored dotadašnjih hrvatskih teritorija, još i Sušak sa dubljim zaleđem, ostrva Hrvatskog primorja, deo Dalmacije od Novigradskog mora do Splita, zaleđe prema Kninu i dalmatinska ostrva, osim Brača, Hvara, Šćedra i ostrva dubrovačkog primorja.⁷ Saglasno tome CK KPJ je proklamovao ne samo opštenarodnu borbu za proterivanje okupatora sa jugoslovenske državne teritorije nego je u tu borbu želeo da svrsta sve naše sunarodnike koji su se nalazili pod vlašću susednih zemalja da sami doprinesu svom oslobođenju. Zato su CK KP Hrvatske i Inicijativni odbor za osnivanje ZAVNOH-a (18. marta 1943) proglasili da će »NOVJ voditi bespoštednu borbu za *potpuno* oslobođenje hrvatskog naroda i za priključenje ranije okupiranih hrvatskih krajeva (Istre, Zadra i dalmatinskih otoka) matičnoj zemlji.«⁸

Nešto kasnije (28. maja 1943), Inicijativni odbor ZAVNOH-a i Glavni štab NOV i PO Hrvatske ističu da se NOP Hrvatske, stojeći na stano-

⁵ *Proleter*, 3—4—5/1941 (mart-april-maj).

⁶ *Josip Broz Tito*, n. d., str. 16.

⁷ Isto, str. 204.

⁸ *Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske*, Zagreb 1964, tom I (1943), str. 79.

vištu demokratskih ideja i prava naroda na samoopredeljenje, bori za priključenje Hrvatskoj Istri, Zadri, Lastova i svih kvarnerskih otoka.⁹ To isto se naglašava i u Proglasu Prvog zasjedanja ZAVNOH-a od 14. juna 1943. U posebnom pasusu tog dokumenta ZAVNOH se obraća »braći Hrvatima Istre, Zadri, Rijeke i jadranskih otoka«, ukazujući na to da im se otvaraju mogućnosti nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja sa ostalim hrvatskim zemljama [...].¹⁰ Interesantno je da se ta misao ne nalazi u zaključcima Rezolucije Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, već se samo »s punim povjerenjem gleda u velike saveznike« da će u skladu sa Atlantskom poveljom poštivati prava malih naroda da »riješé svoja unutrašnja pitanja i svoje odnose prema drugim narodima i zemljama.«¹¹ Čak se izričito i ne govori ni o pravu na samoopredeljenje!

U sticaju spoljopolitičkih okolnosti posle kapitulacije Italije teritorijalni problem Istre, Rijeke, Zadri, jadranskih ostrva i Slovenačkog primorja dobija ustavni značaj, koji je narod, oslobođen ropstva, samoinicijativno rešavao, pozivajući se i na načela Atlantske povelje. »Rujansku odluku«, samoinicijativno donesenu u Pazinu 13. septembra 1943, da se Istra, Rijeka, Zadar i svi jadranski otoci priključe matici zemlji — Hrvatskoj a preko nje novoj demokratskoj bratskoj zajednici naroda Jugoslavije, za koju se naši narodi bore, ZAVNOH je prihvatio i potvrdio 20. IX 1943.

Italijanskoj nacionalnoj manjini na tom i ostalom području zajamčuje se autonomija.¹²

Kao što je poznato, AVNOJ je tu odluku ZAVNOH-a i odluku SNOS-a o priključenju Slovenskog primorja Sloveniji, sankcionisao 30. XI 1943. godine na Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu,¹³ s tim što rešenje o autonomiji nije prihvaćeno.

Prema tome, ni CK KPJ od početka, a kasnije posle svoga formiranja ni vrhovno rukovodstvo NOP Jugoslavije nisu uopšte pretpostavljali da se nacionalno i socijalno oslobođenje tih delova jugoslovenskih naroda i teritorija na kojima su oni vekovima nastanjeni može prepustiti nekom kasnijem odlučivanju međunarodnih foruma, već da se to mora postići jedino bespoštednom oružanom borbom potlačenoga slovenskog življa. Dakle, u toj svojoj dalekosežnoj vojno-političkoj strategiji još u predvečerje oslobodilačkog rata i revolucije KPJ nije smatrala da se oslobodjenje Slovenaca i Hrvata iz italijanskog i nemačkog ropstva može ostvariti za zelenim stolom ni ma kakvim posleratnim zahtevima i notama kojima bi se zahtevala ispravka nepravredno određenih zapadnih i severozapadnih granica. Rukovodstvo NOP nije uopšte ni mislilo da postavlja pitanje revandikacija, niti da pravo na samoopredeljenje i prisajedinjenje tih delova hrvatskog i slovenačkog naroda ostvaruje »papirima« ili nekakvim plebiscitom, pogotovu ne pod kontrolom velikih sila. O tome se nije, koliko se zna, ni razmišljalo. Rukovodstvo KPI Slovenač-

⁹ Isto, str. 132.

¹⁰ Isto, str. 210.

¹¹ Isto, str. 219—220.

¹² Isto, str. 397.

¹³ S. Nešović, *Temelji nove Jugoslavije*, Beograd 1973, str. 130

kog primorja »bilo [je] dosta oportunističko i tako činilo samo objektivnu pomoć fašizmu«,¹⁴ jer se slepo pridržavalo imperijalističkih pretenzija sankcionisanih rapalskim i rimskim ugovorima iz 1920. i 1924. godine. Zato je rukovodstvo NOP-a Slovenije smatralo da je delovanje KP Italije na organizovanju oružanog otpora fašizmu i svim drugim efikasnijim vidovima borbe toliko slabo da se uopšte ne može računati na Italijansku partiju kao na neki politički faktor, pa je i zbog toga bilo nužno aktivirati oslobodilačku borbu u Slovenačkom primorju. Edvard Kardelj je u vezi s tim sugerisao Titu da Kominterni treba ukazati na takvo stanje u Italiji. Kominternu je to i prihvatila, kritikovala rukovodioce KPI (Umberto Masolu Kvinta i Marija Martinija), a odobrila je rad KPJ u Istri.¹⁵ Kardelj je smatrao da se »u odnosu na Italiju moramo spremati kao prema jednoj engleskoj imperijalističkoj bazi sa koje će nesumnjivo pokušati Englezi da ubace k nama i našu 'voljenu' londonsku vladu na silu i protiv jedinstvene volje naroda Jugoslavije. Mislim da je zbog toga« — zaključuje E. Kardelj — »taj teren [iz]vanredno važan ne samo sa stanovišta slovenačkih interesa, nego i jugoslovenskih, pa čak i evropskih.«¹⁶

To je gledište bilo saglasno i sa pomenutom porukom Kominterne o angažovanju KPJ u Istri. Svakako je i na osnovu toga J. Broz Tito preporučio E. Kardelju da valja još više pojačati rad »na mobilizaciji stanovništva u Istri i podizanju na toj teritoriji jednog opštenarodnog ustanka«,¹⁷ to pre što je u narodu bila veoma izražena nacionalna svest i ispoljena spremnost za oružani otpor.

Ista direktiva bila je data i svim ostalim partijskim rukovodstvima u Hrvatskoj i Dalmaciji. Prema tome, celokupna aktivnost NOP-a u jugoslovenskim krajevima koji su bili pod vlašću Italije bila je usredsređena na podizanje i širenje opštenarodnog ustanka, na organizovanje revolucionarnih institucija i učvršćenje nove narodne vlasti. Na tom se planu vojnički i politički dosledno radilo sve do konačnog proterivanja okupatora i uništenja ostataka kontrarevolucije te oslobođenja cele zemlje, u maju 1945. godine.

Nema sumnje da je tu istorijski vrednu tekovinu oslobodilačkog rata i revolucije bilo moguće ostvariti i u krajevima koji nisu bili u sastavu Kraljevine Jugoslavije do drugog svetskog rata samo blagodareći tome što je od samih priprema za oružani opštenarodni ustanak u pitanju nacionalnog i socijalnog oslobođenja Slovenaca i Hrvata pod italijanskim ropstvom zauzet pravilan stav, što su uporno i striktno sprovedene direktiva Majskog savetovanja KPJ u Zagrebu i Titove poruke o organizovanju i što jačem razvijanju opštenarodnog ustanka u Istri i Slovenačkom primorju, i što su, najzad, prihvatane sugestije Edvarda Kardelja, izlagane u prepisci koju je iz Slovenije vodio sa Titom u toku 1942. godine, i sve do poslednjeg »ratnog« pisma od 17. januara 1943. godine. U tom pismu Kardelj logički zaključuje: »naša unutrašnja politika mo-

¹⁴ M. Mikuž, n. d., str. 235.

¹⁵ M. Leković, Kardeljeva ratna prepiska s Titom, n. d., str. 32—33.

¹⁶ Isto, str. 26.

¹⁷ Isto, str. 33.

ra se ravnati ne samo prema razvitku unutarnje, nego i vanjske političke situacije.¹⁸ O tome su rukovodstva — AVNOJ i NKOJ, vlada Tito-Šubašić i, u poslednjoj etapi, Vlada FNRJ i te kako vodili računa, pa je tako i postignuto, na Konferenciji mira u Parizu 1947. godine, međunarodno priznanje prisajedinjenja Slovenačkog primorja, Istre, Rijeke, Zadra i jadranskih ostrva.

Svoju doslednost u takvoj orijentaciji spoljne politike nove Jugoslavije i odlučnost da se ona i ostvari, između ostalog i na osnovu načela Atlantske povelje, J. Broz Tito ispoljavao je u svakoj prilici koja mu se pružala u toku rata. On je saveznike obavestavao, na ovaj ili onaj način, čini se uvek odmeren i nedvosmislen, da u interesu što efikasnijih rezultata u zajedničkoj borbi protiv Nemaca treba voditi računa o stvarnom stanju u Istri i Slovenačkom primorju, da se i slovenskom življu na toj jugoslovenskoj nacionalnoj teritoriji mora priznati pravo na samoopredeljenje i otepljenje od svojega dotadašnjeg gospodara, fašističke Italije. Moralna obaveza saveznika, po Titovom shvatanju, bila je da se i Italija, kao i Nemačka, mora tretirati kao agresor koji je 1941. godine napao Jugoslaviju, da se mora imati u vidu da je ta država, s kojom je Jugoslavija u ratu od 1941, dve i po decenije vršila bezobzirnu denacionalizaciju i teror nad porobljenim Hrvatima i Slovencima. Zbog toga se narod Istre i Slovenačkog primorja, Zadra i ostrva digao na oružje, jer više nije mogao ni hteo da trpi ugnjetavanje i tlačenje, već je želeo da se oslobodi surovog robovanja, pa se samoinicijativno i plebiscitarno opredelio, zajedno sa dobrim delom italijanskog življa, za prisajedinjenje novoj Jugoslaviji.

Za takav svoj pledoaje o problemu Istre, Rijeke, Zadra i Slovenačkog primorja J. Broz Tito iskoristio je i sastanke koje je imao u Italiji u avgustu 1944. sa savezničkim liderima. U prvom susretu s jednim od državnika velikih sila antifašističke koalicije, s britanskim premijerom Vinstonom Čerčilom (Winston Churchill) u Napulju 12. i 13. avgusta 1944. J. Broz Tito je u usmenom (i pismenom) dijalogu s Čerčilom — koji je poodavno delio Ruzveltovo gledište da se pitanje granica ima rešavati posle svršetka rata, na konferenciji mira — operisao sigurnim činjenicama, svoje mišljenje zasnivao na čvrstim argumentima. Uprkos tome, britanskom premijeru bio je dobrodošao Ruzveltov stav, pa je sagovorniku »provlačio kroz uši« da se, tobože, »status Istre, koja je još italijanska, ne može prejudicirati«.

J. Broz Tito na to je spretno potegao nesporn fakat da se Jugoslavija nalazi u ratu sa Italijom, pa je odlučno odbio mogućnost da saveznici u Istri i Slovenačkom primorju ponovo uspostave italijansku upravu. Maršal je tom prilikom naglasio da se on ni pod kojim okolnostima ne može složiti da se tamo uvede italijanska administracija. Tito je naveo da se NOVJ borila i da se još bori protiv zajedničkog neprijatelja oslobađajući, uz velike žrtve, teritoriju Istre i Slovenačkog primorja, da jugoslovenska vojska drži tu teritoriju a narodna vlast već poodavno deluje kao jedina administracija, pošto se fašistički upravni aparat Italije, posle razbijanja neprijateljskih snaga, povukao iz Istre i Slovenačkog primor-

¹⁸ Isto, str. 46.

ja. Ista je situacija i sa Rijekom, Zadrom i ostrvima, iako na to J. Broz Tito nije posebno vraćao pažnju svom sabesedniku.

Iz ratne poverljive prepiske Ruzvelt-Čerčil¹⁹ saznaju se mnoge pojedinosti vezane za nastojanje britanskog premijera da sa savezničkom armijom, pod američkom komandom(!), zakorači na jugoslovensku teritoriju, o čemu govore i zapisnici sastanaka Čerčil—Tito. Za nas je ovde značajno da se predsednik SAD nije slagao s predlozima V. Čerčila o savezničkoj vojnoj intervenciji u Istri, Jugoslaviji i uopšte na Balkanu. Ruzvelt nije htio ni da razmatra pitanje da u Jugoslaviju, sigurno i protiv suprotnih mišljenja u njegovom štabu, budu upućene čak i simbolične snage.²⁰ I pored toga, u svojoj poslovičnoj upornosti i prevrtljivoj dovrtljivosti V. Čerčil je pokušavao više puta okolišno da pridobije svoga moćnog vašingtonskog saveznika da izmeni taj svoj stav. Sugerisao je Ruzveltu da zapadni saveznici treba da pomognu Italiji, kao zemlji duge kulturne tradicije, da ponovo, bez obzira na to što je od 1939. do 1943. godine ratovala protiv Ujedinjenih naroda, postane jedan od značajnih faktora prozapadne politike u Evropi. Prirodno, Čerčil nije otkrio svoje »zadnje misli«, one što su uvek dremale iza praga njegove svesti političara velikih imperijalističkih pretenzija, da je to zapravo bilo nastojanje da se i u tom delu, ako ikako bude moguće, stvori *cordon sanitaire* prema ideološkoj ekspanziji i oružanom osvajanju Sovjetskog Saveza u Evropi. Toga su se, prirodno, pribijavali u prvom redu britanski torijevci s Čerčilom, kao svojim liderom, na čelu. Međutim, Ruzvelt lično, što ne znači da je tako mislio i njegov vojni i politički štab, nije verovao »da Rusi imaju nameru da preuzmu balkanske države«.²¹

U razgovoru sa Čerčilom Tito je, za svaki slučaj, ukoliko dođe do iskrcavanja savezničkih snaga u Istri i Slovenačkom primorju (u što u tom trenutku verovatno nije ni verovao), naglasio da na toj teritoriji postoji izborna jugoslovenska narodna vlast, pored toga što na tom prostoru vrlo aktivno dejstvuju jedinice NOVJ, kao jedina saveznička oružana snaga. Neposredno posle prve razmene misli, još istog dana popodne (12. avgusta), Tito je napisao Čerčilu poznato pismo²² u kojem je, u prvoj tački, izložio svoj stav o problemu Istre i Slovenačkog primorja, koji je pre podne pokrenuo britanski premijer:

»1. Smatram da je neophodno da pitanje Istre i Slovenije, u slučaju iskrcavanja savezničkih trupa na to područje, treba razjasniti bar u općim crtama. Osjećam potrebu da vas obavijestim — a vi ste bez sumnje to opazili preko vaših oficira za vezu — da na teritoriji Istre i Slovenskog primorja, tj. teritoriji koju su ugovori o miru predali Italiji, sada

¹⁹ Opš. vidi: S. Nešović, *Diplomatska igra oko Jugoslavije 1944—1945*, Zagreb 1977, str. 26 i dalje; Francis L. Loewenheim, Harold D. Langley and Manfred Jonas, *Roosevelt and Churchill Their Secret Wartime Correspondence*, New York 1975, str. 37, 149—151, 545, 546, 549, itd. (Mikro-film prepiske Roosevelt — Churchill 1939—1945, svojina autora).

²⁰ S. Nešović, *Diplomatska igra oko Jugoslavije*, n. d., str. 28; The F. D. Roosevelt Library, Hyde Park, Map Room, Box 29, February 21, 1944.

²¹ The F. D. R. Library, n. d., August 10, 1943.

²² Opš. vidi: S. Nešović, *Diplomatska igra*, n. d., str. 42 i d.

ne postoje samo oružane snage naše Narodnooslobodilačke vojske, nego tamo također postoji i organizirana vlast gdje god uvjeti to dozvoljavaju. Što se tiče odnosa između savezničkih snaga koje će operirati na ovom području i naših kako vojnih tako i civilnih vlasti, potrebno je da se to razjasni. Isto se odnosi i na teritoriju Slovenije unutar granica bivše Jugoslavije kroz koju savezničke snage mogu prolaziti u toku operacije. Nisam još upoznat s točnim pogledima vaših vojnih vlasti po tom pitanju i veoma bih volio da čujem isto tako i vaše mišljenje, jer bi nam to pružilo veliku pomoć u usaglašavanju naših zajedničkih napora u što bržem postizanju pobjede nad njemačkim okupacionim snagama.²³ Već sutra ujutru, 13. avgusta, general-potpukovnik D. Gamel (D. Gammel), načelnik štaba Savezničke komande u Sredozemlju (on je bio predstavnik generala Vilsona (Wilson) na potpisivanju ugovora o primirju s Bugarskom u Moskvi 26—28. oktobra 1944),²⁴ posetio je maršala J. Broza Tita da bi podrobnije razjasnio otvorena pitanja iz dijaloga Čerčil—Tito. Tito je i predstavniku Vrhovne savezničke komande u Sredozemlju ponovio svoj stav koji je prethodnog dana izložio i britanskom premijeru.

Kao što dokumenti pokazuju, sa sigurnošću se može zaključiti da ni posle drugog sastanka između Čerčila i Tita njihova gledišta o Istri i Slovenačkom primorju nisu ni u čemu izmenjena: svako je ostao na svojoj poziciji. Uprkos tome za jugoslovensku stvar u svetu pa i u zemlji, ovaj susret imao je značajne političke implikacije: Prvo, jedan od velike trojice antifašističke koalicije konferisao je s dugo nepriznatim vrhovnim komandantom »jugoslovenske partizanske gerile«; drugo, taj susret je doprineo još većem našem prestižu i porastu popularnosti J. Broza Tita u demokratskom svetu i ugledu jugoslovenske Narodnooslobodilačke vojske, što je na tegobnom putu međunarodnog priznanja nove Jugoslavije imalo nemali značaj; treće, posle sporazuma Tito—Šubašić i njihovih deklaracija²⁵ došlo je zapravo do priznanja osnovnih demokratskih tekovina oslobodilačkog rata i revolucije naroda Jugoslavije. Najzad, sve je to doprinelo donekle i povećanom snabdevanju NOVJ i pomoći napaćenom narodu, u prvom redu Dalmacije i Hercegovine. Za Istru i Slovenačko primorje, Rijeku i Zadar sa ostrvima sastanak Tito—Čerčil bio je važan zato što je J. Broz Tito ostao dosledan u odbrani životnih interesa jugoslovenskog življa na tim teritorijama, što je odbranio »najlepšu našu pobjedu«, što je ostao veran geslu »Tuđe nećemo — svoje ne damo«!

III

Postavlja se najzad i treće pitanje: Kako se ponašala kraljevska vlada u emigraciji, kako je ona gledala na problem revandikacija prema Italiji,

²³ Isto, str. 45.

²⁴ Vnešnjaja politika Sovetskogo Sojuza v period otečestvennoj vojni, Moskva 1946, tom II, str. 284, 286, 291.

²⁵ S. Nežović, Temelji nove Jugoslavije, n. d., str. 246—258.

o čemu je ovde reč? Posebno je pitanje, logično, kakav je ugled uživala ta vlada, opterećena međusobnim optuživanjima, ličnim sukobima prožetim dubokim političkim i etičkim raskolom, kakav joj je značaj pridavan u metropoli V. Britanije, kakvim su je očima posmatrale vlade SSSR i SAD, iako su je formalno priznavale.

Da bi to bilo jasnije, dovoljno je navesti šta je o toj vladi, u kojoj je i sam sedeo, mislio Milan Grol, šef Demokratske partije:

»[...] pored svih teškoća koje nosimo na svojim leđima primili smo (svojim svađama — prim. Sl. N.) još jednu, možda najtežu, da Jugoslavija pod kraj rata neće imati vladu nego neki komesarijat [...]. U komparaciji sa Češkom izgledamo direktno bedno. Dr Beneš je sa drugovima došao kao privatnik. Danas je Čehoslovačka najvažnija među manjim saveznicima. Oni su se stalno dizali, mi stalno padamo [...]. Često puta bilo me sramota da sam član vlade koja ništa ne zna, ni o čemu nije informisana [...].«²⁶ Grolova opservacija bila je, uostalom, potpuno tačna. Bivši predsednik ČSR dr Eduard Beneš i njegovi saradnici posle Minhenskog sporazuma 1938. godine stigli su u London kao obični emigranti. Njima u britanskoj javnosti nije bila posvećena ni najmanja pažnja. Englezi su ih izbegavali i tretirali malne kao zle duhove.²⁷ Naprotiv, jugoslovenska vlada generala Dušana Simovića došla je u britansku metropolu s nedostižnim moralnim prestižom u savezničkoj javnosti stečenim državnim udarom od 27. marta, na čemu su joj u početku zavidile sve legalne vlade evropskih zemalja koje su se sklonile u V. Britaniju.

Problemu revandikacija prema Italiji (ne govorimo uopšte o drugim zemljama) vlada Kraljevine Jugoslavije nije uopšte posvećivala nikakvu pažnju sve dok u kabinetu Slobodana Jovanovića, u leto i jesen 1942. godine, nisu izbile oštre svađe i oko tog pitanja. Žestoke raspre oko revandikacija i drugih pitanja nastaviće se i u 1943. godini, pa će one dovesti do Jovanovićevog pada (26. VI 1943).

Pitanje revandikacija prema Italiji pokrenuo je ministar dr Miha Krek, šef slovenačkih klerikalaca, zajedno s drom Jurjem Krnjevićem, Mačkovim naslednikom u vladi na položaju potpredsednika. Oni su optuživali ministra spoljnih poslova dra Momčila Ninčića zbog samovolje, potpune i konstantne neaktivnosti na tom planu spoljne politike. Isto tako bio je kritikovan i predsednik Slobodan Jovanović ne samo zbog lošeg

²⁶ Vojnoistorijski institut (VII), Beograd, 313—13, reg. br. 193, Zapisnik sednice Ministarskog saveta od 9. juna 1943; Arhiv Jugoslavije (AJ), 103—2—21; vidi i *Bogdan Krizman*, Zapisnici Jugoslavenske emigrantske vlade 1941—1945, III dio, *Historijski pregled*, 2/1961, str. 143—160.

²⁷ Do komadanja Čehoslovačke Republike i ostavke predsednika dra Eduarda Beneša (1938) čehoslovački poslanik u Londonu bio je Jan Masarik (1886—1948), sin Tomáša Masarika (1850—1937), tvorca i prvog predsednika čehoslovačke države. Jan Masarik, kao neženja, drugovao je s jugoslovenskim diplomatom Vladom Milanovićem, istog porodičnog statusa, i sa londonskim dopisnikom lista *Politika* Predragom Milojevićem. Masarik je molio svoje jugoslovenske prijatelje, posebno Milojevića, da skrenu pažnju britanskim i ostalim novinarima na Čehoslovačku, da ponešto napišu i o dru Benešu i nesrećnim Čehoslovacima koje su V. Britanija i Francuska žrtvovala Hitleru da bi, tobož, spasile mir, a posle toga im »okreću leđa kao da su kužni« (Saopćenje Predraga Milojevića, Beograd, Makedonska 29, dato 7. IX 1977).

rada vlade, već i zato što on i dr Ninčić nisu opšte konsultovali vladu o onome što su činili, niti je vlada o tome bila ni prethodno ni *post festum* obaveštavana. Toj kritici pridruživali su se i dr Srđan Budisavljević, Jovan Banjanin, Milan Grol i Miloš Trifunović.²⁸

Pritešnjen sve oštrijom kritikom svojih ministara i sve bezizglednijim položajem svoje vlade u sklopu međunarodnih zbivanja, koja je još više ugrožavana ne samo zaokretom britanske politike prema Jugoslaviji nego i naglim opštim narastanjem snaga NOP i sve većih uspeha NOVJ u slamanju okupatora i uništavanju njegovih domaćih saradnika, u prvom redu četnika Draže Mihailovića — predsednik vlade Slobodan Jovanović istupio je sa svojim »jugoslovenskim programom« u spoljnoj politici. Ratne ciljeve Jugoslavije je na sednici kabineta od 9. juna 1943. ovako sažeo:

»U ovaj rat Jugoslavija je ušla bez osvajačkih namera. Ali na osnovu Atlantske povelje ona ima pravo da traži da joj se prisajedine svi oni krajevi koji neosporno nose jugoslovensko obeležje i koji se u ovom trenutku nalaze pod jednim ne samo tuđinskim nego još i neprijateljskim gospodarstvom.

Vaspostavljanje jedne Jugoslavije veće i jače nego što je bila, i uredene još većma u demokratskom duhu, to su ratni ciljevi koje svaka jugoslovenska vlada mora imati pred očima. Ti su ciljevi bili već više puta naglašavani [. . .]. Ali danas kad ulazimo u otsudnu fazu rata (očekivala se i kapitulacija Italije, a već su bile jasne posledice staljingradske i kurseske bitke na istočnom frontu — prim. Sl. N.), dužni smo te ciljeve ponovo naglasiti kao zajednički ideal oko koga u ovim istorijskim trenucima treba da se okupe svi Srbi, Hrvati i Slovenci [. . .].«²⁹

Razumljivo je što Slobodan Jovanović ne pominje ni Makedonce ni Crnogorce kao narode. Za njega i njegove ministarske kolege to je bilo izvan okvira njihove političke koncepcije o uređenju te »jače, veće i demokratskije Jugoslavije«, koja je trebalo da nastane iz rata. Doduše, za njih je i federativno uređenje bilo vrlo složeno pa i problematično, jer sa »politikom integralnog nacionalizma srpskog i hrvatskog ne može(mo) uspjeti«, pa se zato treba složiti na tome da Srbi i Hrvati počnu »kresati svoje nacionalizme«³⁰ u ime zajedništva i velike Jugoslavije. Uprkos i takvim političkim konstruktivnim deklaracijama, »mučni odnosi u vladi« produbljivali su se, a sukobi između pojedinih stranačkih prvaka pooštravali do besmisla od sednice do sednice kabineta. Dr Srđan Budisavljević i Jovan Banjanin žestoko su napadali predsednika vlade i ministra dra Ninčića što, na primer, dozvoljavaju da poslanik u SAD Konstantin Fotić neometano razvija, osobito u listu *Srbobran*, kampanju za nekakvu »veliku« Srbiju a protiv Jugoslavije, itd. Ali najžešća međusobna optuživanja izbijala su oko ključnih pitanja: je li u pitanju ponovno uspostavljanje Jugoslavije, za koju su i saveznici jedino zain-

²⁸ VII, 313—13, reg. br. 193, Zapisnici sednica Ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije od 6. septembra, 28. oktobra, 6. i 11. novembra 1942, 10. juna 1943. Opš. vidi: B. Krizman, Zapisnici Jugoslovenske emigrantske vlade, n. d.

²⁹ VII, 313—13, reg. br. 193, 9. VI 1943; AJ, 103—2—21.

³⁰ Isto, 28. X 1942.

teresovani, ili nije, želi li se ona i ako se želi, kakvog uređenja treba da bude; bilo je i takvih uskih i vremenom daleko prevaziđenih shvatanja da je federacija bezmalo politički apsurd. Sukobi su osobito izbijali oko toga ko od lidera građanskih partija ima moralno pravo da se baca kamenom na staru državu, kome je od naših naroda ona više a kome manje potrebna, a koji naš narod bez Jugoslavije ne bi mogao ni biološki opstati. Srbijanski političari (M. Grol i M. Trifunović) bili su kivni na klerikalca dra Miha Kreka, što se baca drvijem i kamenjem na Jugoslaviju, kad je njegova klerikalna stranka sa njenim šefom drom Antonom Korošcem bila na vlasti 17 godina, i policijski žarila i palila u zemlji, dok su oni (demokrati i radikali oko glavnog odbora — prim. Sl. N.) za to vreme bili u opoziciji,³¹ itd.

Takve svađe trajale su mesecima. One nisu bile ništa blaže ni između dra Jurja Krnjevića i Slobodana Jovanovića, dra Momčila Ninčića, Miloša Trifunovića i Milana Grola. Zaoštavanja međusobnih odnosa bilo je oko toga što se dr Krnjević sa svojim političkim istomišljenicima ni jednom rečju nije ogradio a kamoli osudio ne samo ustaške zločine počinjene nad srpskim nedužnim življem u Hrvatskoj, Lici, Baniji, Kordunu i Slavoniji, Bosni i Hercegovini, nego su se dali u »parnicu o njihovom mestu u Jugoslaviji i njihovim pravima«, i umesto ispovesti savesti zbog nezamislivih ustaških grozota i masovnih pokolja Srba, zapodevali »parničenje o broju (srpskih) žrtava« itd.³²

Sve te raspre, često vođene bez skrupula, bile su, u krajnjoj liniji, upe-rene protiv dra Momčila Ninčića, ministra spoljnih poslova, i premijera Slobodana Jovanovića koji ga je podržavao. Oni su zajedno radili mimo kabineta, a vrlo često iza »potpuno zatvorenih vrata«, tj. iza leđa vlade, bez obzira na to što su na tapetu bila najvažnija politička pitanja. Zato je dr Juraj Krnjević s razlogom tvrdio da je vlada u teškoj latentnoj krizi, jer nije sposobna da odgovori zadatku, u situaciji u kojoj se nalazi država. Povod za to i za niz ličnih pa i načelnih obračuna u vladi dr Krnjević, dr Krek pa i Milan Grol, Jovan Banjanin našli su u tome što se ministar spoljnih poslova, radikal dr Momčilo Ninčić, čitave 1942. godine i sve do juna 1943. godine nije uopšte osećao u Forin ofisu, niti je poslanik u SAD pokretao u Stejt departmentu ma koji problem opšteg jugoslovenskog značaja, već je rovario i protiv vlade u celini koja ga je držala i protiv interesa Jugoslavije. Jer oni ni u Londonu ni u Vašingtonu nisu postavljali savezničkim vladama pitanje jugoslovenskih revandikacija prema susednim državama, koje su objavile i vodile rat protiv Jugoslavije, čije su delove nacionalne teritorije prigrabile i pre 6. aprila 1941, i držale pod svojom vlašću ne samo Istru, Slovenačko primorje, Rijeku, Zadar i ostrva već i anektirale ili okupirale Bačku, Baranju, Makedoniju i delove istočne Srbije. Ta i slična pitanja u Londonu pokretali su samoinicijativno još 1941. godine članovi britanskog Donjeg doma i nagonili čak i vicepremijera Klementa Atlija (Clement Attlee) da izloži stavove vlade V. Čerčila. Atli je tada izjavio da vlada V. Britanije smatra da agresori moraju vratiti Jugoslaviji sve teritorije koje

³¹ Isto, 11. X 1942.

³² Isto.

su u ratu okupirali ili anektirali.³³ No to se nije odnosilo na Istru, Slovenačko primorje, Rijeku, Zadar i jadranska ostrva koja su do 6. aprila 1941. godine pripadala Italiji.

Na sednici Ministarskog saveta od 9. juna 1943. nastavljena je žestoka raspra oko neefikasnosti Ninčičeve i Jovanovićeve spoljne politike, upravo o njihovoj neaktivnosti i poniznom ponašanju prema Forin ofisu, jer se ni Jovanović ni Ninčić nisu usuđivali da pokreću ni *desiré* priznavanja opravdanih težnji Jugoslavije za ujedinjenjem svih delova jugoslovenskih naroda koji su se nalazili u tuđinskom ropstvu, u vlasti okupatora i tlačitelja, neprijatelja Ujedinjenih naroda.

To je, po svemu sudeći, bilo odlučno za pad vlade Slobodana Jovanovića 26. juna 1943. godine, kad je obrazovan kabinet Miloša Trifunovića. Promena kraljevske vlade u emigraciji, politički bez ikakva praktična značaja, došla je u doba kad se ratna situacija u Evropi osetno menjala u korist saveznika. Italija je bila pred skorim padom. U takvim međunarodnim prilikama, kad se ratište naglo približavalo Jadranskom moru i jugoslovenskoj teritoriji, vlada M. Trifunovića smogla je snage da 23. jula 1943. preda šefu Forin ofisa Antoniju Idnu notu u kojoj se prvi put od rata oficijelno britanskoj vladi postavljaju teritorijalni zahtevi Jugoslavije prema Italiji.

Mora se odmah reći da taj dokumenat nije uopšte bio relevantan za konačno rešavanje problema koji tretiram. On je samo svojevrsan kuriozitet, koji ukazuje na to da su u jednom trenutku istorije narodnoslobodilačke borbe i revolucije naroda Jugoslavije u najbitnijim stavovima o problemu Istre i Slovenačkog primorja, pukim slučajem zahtevi vlade u emigraciji bili gotovo podudarni sa stanovištem CK KPJ, ZAVNOH-a, SNOS-a, AVNOJ-a, NKOJ-a, i kasnije vlade dra Ivana Šubašića.

U noti od 23. jula 1943, koja je istovremeno upućena i vladama SAD i SSSR, jugoslovenska vlada u emigraciji podseća da je Jugoslavija još posle završetka prvoga svetskog rata postavila prirodan zahtev da sve teritorije nastanjene Srbima, Hrvatima i Slovencima budu oslobođene tuđeg gospodarstva i ujedinjene u jednu nacionalnu državu. Na žalost, tadašnja vlada Kraljevine SHS nije uspela da za svoj zahtev pridobije velike sile, te je ugovorom sa Italijom od 12. XI 1920. u Rapalu i 27. I 1924. u Rimu pod italijansku vlast potpalo više od 600.000 Slovenaca i Hrvata, ne računajući više od 60.000 Slovenaca koje je Austro-Ugarska još 1867. predala Italiji.

Jugoslovenska vlada u emigraciji konstatuje da je Italija još pre dolaska fašizma na vlast počela sprovoditi najbrutalniju italijanizaciju jugoslovenskog življa.

Pored svih nasilja, Italija nije uspela da te krajeve poveže sa svojim etničkim područjem zbog aktivnog i pasivnog otpora naroda. Trst i Rijeka ostaju i dalje prirodan ekonomski izlaz svoga čisto jugoslovenskog zaleđa; Zadar i jadranska ostrva nerazdvojno su vezani ne samo geografski no i ekonomski za šire područje jugoslovenske obale. Pokušaji da

³³ Parliamentary Debates (Hansard), House of Commons, vol. 373, 6. VIII 1941, stubac 2041-2042.

se te teritorije otcepe od njihove etničke i ekonomske celine doneli su Italiji teške finansijske žrtve, a ona i pored toga nije uspela da spreči stalno ekonomsko osiromašenje i propadanje tih krajeva.

Sve te jugoslovenske teritorije Italija je zahtevala radi svoje strateške odbrane, misleći verovatno na Nemačku. Međutim, ona je ta svoja strateška preimućstva upotrebila, u zajednici s Nemačkom, za proširenje svoje teritorije i svog političkog uticaja i vladavine na Balkanu i u Podunavlju.

Na osnovu toga neophodno je ukloniti svaki trag italijanske vlasti sa zapadne obale Balkanskog poluostrva, uključujući sva ostrva, koja i etnički pripadaju samo Jugoslaviji, Grčkoj i Albaniji. To je neophodno i za uspostavljanje zaista trajnog mira u tom delu Evrope.

Za nas je manje interesantna linija razgraničenja sa Italijom, koja se predlaže u noti od 23. jula 1943, jer se ona u prvom redu odnosi na razgraničenje u slovenačkom području, a za ostale krajeve pod Italijom računalo se, verovatno, sa prirodnim granicama.

Najzad, u tom dokumentu se s razlogom ukazuje na odlučnu želju »svih Jugoslovena koji sada žive pod italijanskom vlašću da budu priključeni svojoj nacionalnoj državi Jugoslaviji«. Oni su to posvedočili ne samo svojom borbom između dva rata, već ona dolazi do punog izražaja sada kada se gerilska borba koju Jugosloveni vode bez obzira na sve žrtve proširila i na tim teritorijama [. . .]. To je, čini se, prvi službeni spis kraljevske vlade u emigraciji u kojem se priznaju uspesi narodnooslobodilačkog rata i koriste se kao značajan argument u istupanju pred vladama saveznika. U noti se pored toga ukazuje na to da su Jugosloveni, italijanski vojnici, dezertirali i dobrovoljno stupali u jugoslovensku vojsku. Kao što je zahtevao i NKOJ, i vlada u izbeglištvu zahteva da se italijanske vojne i civilne vlasti moraju odmah evakuisati na zapad od nove granične linije i da se vlast preda Jugoslovenima, to će reći narodnooslobodilačkim odborima, a tek u nedostatku njih da se uprava privremeno prenese na savezničku administraciju. Kao razlog za to ističe se činjenica da držanje italijanskih vlasti prema Jugoslovenima ne pruža nikakvu garanciju za održanje reda ni za pravičan postupak prema jugoslovenskom stanovništvu tih krajeva.

Zna se kakvu je tešku borbu vodila vlada nove Jugoslavije za pravedno i trajno rešenje toga važnog problema, koji je raščišćen tek Osimskim sporazumima potpisanim 10. XI 1975. na obostrano zadovoljstvo i u interesu dobrih odnosa između susednih naroda.

Realistički posmatrano glavni kamen spoticanja u ostvarenju prirodnih nacionalnih prava Slovenaca i Hrvata s toga područja, pored odbojnog stava demohrišćanskih vlada Ivana Bonomija i De Gasperija, bili su interesi V. Britanije i vlade SAD da se, po njihovom shvatanju, »sporni« krajevi (Istra i Slovenačko primorje) ne ustupe Jugoslaviji, iako su ih, Jugosloveni kao saveznici, prvi oslobodili, naravno uz velike žrtve.

Pri razmatranju toga problema interesantno je navesti kako je u svojoj studiji Žan-Batist Dirozeli (Jean-Baptiste Duroselle) objasnio kako su Jugosloveni preduhitrili Britance u oslobodenju Trsta. U tabeli sastavljenoj posle pomnog istraživanja on navodi udaljenost jugoslovenskih i

anglo-saksonskih snaga od Trsta po ključnim danima operacija za oslobođenje Trsta od 4. aprila do zaključno 1. maja 1945, kada su Jugosloveni prvi ušli u Trst.

UPOREDNA TABELA UDALJENOSTI JUGOSLOVENSKIH I
ANGLO-SAKSONSKIH TRUPA OD TRSTA PO DANIMA

	Jugosloveni	Anglo-saksonci
4. april 1945.	204 km	327 km
9. april 1945.	145 km	327 km
11. april 1945.	131 km	311 km
20. april 1945.		
21. april 1945.	77 km	308 km
27. april 1945.	41 km	222 km
1. maj 1945.	0 km	29 km ³⁴

Tek 2. maja 1945. prve novozelandske trupe generala ser Bernarda Frejberga (Sir Bernard C. Freyberg) ušle su u grad. Pratila ih je združena kolona bornih kola. Te snage, potpomognute od Jugoslovena, izvršile su juriš na poslednje nemačko utvrđenje. Nemaca je u Trstu bilo oko 7000; 4000 je pobjeglo brodom do Taljamenta, gde su bili zarobljeni; ostalih 3000 predali su se Novozelancima. Međutim, najveći deo neprijateljskih trupa (16.000), kako navodi i J. B. Dirozal, predao se »Tito-vim partizanima već u Ilirskoj Bistrici«.³⁵ Te brojke variraju prema autorima na koje se poziva Dirozal.

I pored toga što su Jugosloveni, posle teških borbi, prvi oslobodili ne samo Trst već i svu teritoriju zapadno od stare jugoslovensko-italijanske granice do reke Soče, Vinston Čerčil, a uz njega i Hari S. Truman (Harry S. Truman) koristili su se tim veoma osetljivim problemom ne samo u pritiscima na J. Broza Tita i vladu DFJ Tito—Šubašić, već su politički kalkulirali i u svojim odnosima sa SSSR. U tadašnjem vaganju snaga zapadnih saveznika i SSSR, kao i opšte klime u međunarodnim odnosima u Evropi i u svetu, prisustvo Titove Jugoslavije u celoj Istri i u Slovenačkom primorju, uključujući i Trst, izjednačavano je sa neposrednim prisustvom SSSR u tom prostoru, a to je, tobože, skrivalo opasnost boljševizacije Evrope. Čerčil je još uoči pada Italije savetovao predsedniku Ruzveltu da Italiji, pored svega što je činila u ratu protiv Ujedinjenih naroda, treba pomoći da i posle okončanja neprijateljstva ostane značajan politički i kulturni faktor u Evropi, očekujući da će u takvoj Italiji imati saveznika u budućnosti, nasuprot nesavetljivom J. Brozu Titu i sve agresivnijem Staljinu. Tako je problem Istre i Slovenačkog primorja dobio prevashodno međunarodni značaj. Međutim, problem priključi-

³⁴ Jean-Baptiste Duroselle, *Le conflit de Trieste 1943—1945*, Bruxelles 1966, str. 160. Problemom Trsta bavi se i A. Moritsch u svojoj knjizi *Das nahe Triester Hinterland*, Wien 1969.

³⁵ Isto.

vanja Zadra, Rijeke i jadranskih ostrva nije bio tako značajan, jer bi vlade SAD i V. Britanije, vrlo verovatno, prihvatile takvo rešenje koje zadovoljava novu Jugoslaviju.

Iz tih razloga veštački je izazvana kriza oko Trsta u proleće 1945. godine, kada je Jugoslovenska armija oslobodila ne samo Istru, već u danonoćnim borbama zaposedala i Slovenačko primorje i tako direktno ugrožavala pozicije Nemaca u Trstu. Kad su jedinice IV jugoslovenske armije, 27. aprila, bile neposredno pred Trstom, u Rimu je nastala prava panika. Italijanska diplomatija nastojala je da tu zabrinutost svoje vlade presadi u Vašington i London. Vlada Ivanoe Bonomija (Ivanoe Bonomi) činila je što je mogla da se Italiji, koja je smatrana samo kao »pridružena zemlja«, izbori status saveznika. To je bilo daleko od svake logike, s obzirom na neraspoloženje prema Italiji koje je postojalo, posebno u Moskvi, Parizu, Beogradu i u Africi zbog njenog učešća u ratu protiv Ujedinjenih naroda i zločinstava koja je počinila Musolinijeva soldateska na Balkanu i u Africi. Pored grofa Sforce (Carlo Sforza), De Gasperija, Bonomijevog ministra inostranih poslova, najaktivniji, pa i najuporniji u odbrani italijanskih interesa u Trstu bio je Alberto Tarkijani (Alberto Tarchiani), ambasador Italije u SAD. On je opsedao ne samo Stejt department, nego je već u martu 1945. posetio i ambasadora SSSR u Vašingtonu Andreja Andrejeviča Gromika. Zatražio je podršku sovjetske vlade za italijanske aspiracije prema Trstu. Ambasador A. A. Gromiko smatrao je umesnim da rimskom ambasadoru odlučno izjavi da »Trst mora pripasti Jugoslovenima i da je to samo deo kompenzacije za masakra koje su varvarski fašisti izvršili nad tim (jugoslovenskim) narodom«. ³⁶ Kao i V. Čerčil i A. Tarkijani je nastojao da privoli vašingtonsku administraciju na bezobzirnu vojnu akciju protiv snaga J. Broza Tita, jer su se Amerikanci kolebali, odugovlačili sa instrukcijama feldmaršalu Aleksanderu, tako da su savezničkog glavnokomandujućeg držali »vezanih ruku«. Žan-Batist Dirozol smatra da su takvim stavom Amerikanci stajali »na sredini između odlučnosti i mudrosti«. ³⁷

Kriza oko Trsta zapravo je trajala sve do 9. juna 1945. Do tog dana, posle dužeg natezanja, postignut je bio sporazum između štabova feldmaršala Aleksandera i maršala Tita o uspostavljanju savezničke vojne uprave. J. Broz Tito je o tome obavestio vlade u Vašingtonu i Londonu. U međuvremenu J. V. Staljin i H. S. Truman izmenjali su mišljenja o »jugoslovenskom problemu« u vezi sa Trstom, ali Staljin više nije bio spreman da podrži odlučan stav svog ambasadora A. A. Gromika da Trst treba da pripadne Jugoslovenima, već se zadovoljio samo stvaranjem vojne uprave. Tako je došlo do potpisivanja trojnog anglo-ameri-

³⁶ *Alberto Tarchiani*, Diece anni tra Roma e Washington, Verona 1955, str. 48; J. B. Duroselle, n. d., str. 155.

³⁷ *J. B. Duroselle*, n. d., str. 163. Zanimljiv je dijalog između militaristički nastrojenog italijanskog ambasadora Tarkianija i Viliijama Filipsa (William Phillips) 26. maja 1945. u Stejt departmentu:

»Naredite«, zahtevao je Tarkiani, »da vaše trupe neodložno umarširaju u Trst i okupiraju celu teritoriju Julijske krajine.«

»Ali ako Jugosloveni pruže otpor?« — zapitao je Filips. »Oni neće pružiti otpor [...] Ali ako oni budu pucali, pucajte i vi [...]« (Isto).

čko-jugoslovenskog sporazuma o vojnoj upravi, koji su u Beogradu potpisali 9. juna jugoslovenski ministar spoljnih poslova dr Ivan Šubašić, američki ambasador Ričard Paterson (Richard C. Patterson) i ambasador V. Britanije Ralf Stivenon (Ralph C. Skrine Stevenson). Iz toga je sporazuma kasnije (1947) nastao fenomen *cordon sanitaire*: Slobodna Teritorija Trsta. Zapravo je Moskva sugerisala i Titu da se više ne komplikuje problem, a Staljin je u poruci predsedniku H. S. Trumanu samo verbalno uzeo u zaštitu ličnost i autoritet J. Broza Tita, kao savezničkog komandanta jednog osobenog fronta koji je dao značajan doprinos pobjedi koalicije Ujedinjenih naroda.

Kad sa današnje vremenske distance posmatramo u celini problem revandikacija prema Italiji nameće nam se, čini se, posve siguran zaključak imajući u vidu stavove SAD i V. Britanije.

Mada je Jugoslavija imala puno moralno pravo na tzv. (po V. Čerčilu) »sporne teritorije«, mada su SAD i V. Britanija Atlantskom poveljom proklamovale pravo svakog naroda na samoopredeljenje i slobodan izbor svog unutrašnjeg uređenja, mada su odluke naroda Istre i Slovenačkog primorja, Rijeke, Zadra i jadranskih ostrva o svom priključenju matičnim zemljama počivale i na čl. 3 Atlantske povelje, mada su i SNOS, i ZAVNOH i AVNOJ suvereno doneli odluke o priključenju Istre, Slovenačkog primorja, Rijeke, Zadra i jadranskih ostrva novoj Jugoslaviji, pitanje je kuda bi danas prolazila naša zapadna granična linija da Jugoslovenska armija nije oružjem u teškim danonoćnim borbama oslobodila i zaposela sve te danas naše krajeve rešena da ne ustupi ni pedalj svoje pradedovske zemlje.